

CASTELLS D'OSONA EN LA NOVEL·LA HISTÒRICA

PERE TIÓ

Societat Verdaguer
Patronat d'Estudis Osonencs

ptiopunti@gmail.com

Castles of Osona in historical novel

La novel·la històrica té avui una gran popularitat, tant en la literatura catalana com en la universal. Però, de fet, neix a l'època de la Renaixença, quan es volia recuperar la tradició literària i el gloriós passat de l'època medieval. L'objectiu d'aquest estudi és tractar la presència d'alguns castells, i també monestirs o casals fortificats, de la comarca d'Osona en la novel·la històrica i en algunes llegendes populars. També, a través de l'argument de les novel·les, es comprovarà la versemblança del rerefons històric, les relacions de vassallatge feudal i els passos d'armes cavallerescos, i alguns fets i personatges del context de la Guerra de Successió.

Paraules clau: Castells, feudalisme, passos d'armes, pesta negra, jueus, Guerra de Successió, Bac de Roda, Verdaguer.

Historical novels are very popular today in Catalonia and elsewhere. The genre began in the Renaissance out of a desire to recover the literary tradition and glorious past of the medieval era. The aim of this study is to discuss the presence of some castles as well as monasteries or fortified houses from the County of Osona that appear in historical novels and popular legends. Through the plots of the novels, we will also check the verisimilitude of the historical background, the appearance of feudal vassalage, chivalric passages of arms and the several facts and personages from the War of Succession.

Keywords: castles, feudalism, passages of arms, the plague, War of Succession, Bac de Roda, Verdaguer.

Data de recepció: 30/1/2017. Data d'acceptació: 20/5/2017.

1. Actualitat de la novel·la històrica

La novel·la històrica és un gènere literari que gaudeix d'un gran predicament en l'actualitat i compta amb un gran nombre d'autors i lectors. Podríem dir que té una part documentada i una altra de manipulació de fets que és deguda a la fantasia del novel·lista. És així que pot inventar-se els personatges principals i posar-los en relació amb grans figures històriques, pot recrear un ambient i fer protagonistes a gent comuna, i també pot introduir un testimoni d'excepció que es faci narrador dels fets.¹ Per tot això és un gènere amb poc prestigi entre crítics i historiadors, tot i que és ben cert que alguns el valoren en la seva mesura.² La novel·la històrica ve determinada per l'estètica romàntica, en el seu vessant

1. Síntesi de les afirmacions de GARCÍA GUAL, Carlos. *Apología de la novela històrica*. Barcelona: Península, 2002, p. 11-26.

2. És el cas del prestigiós historiador de l'època medieval J. M. Salrach, que opina que la novel·la històrica «no ha de ser valorada pel major o menor rigor històric de situacions que recrea, sinó per la capacitat imaginativa del seu autor i per la destresa, en una trama narrativa que potenciï el seu atractiu [...] Així el passat s'ha de subordinar a la fantasia de l'autor» («Passeig per la tardor medieval». *Avui*, Suplement de Cultura (15 de maig de 2000), p. VIII).

historicista, amb alguns precedents de l'antiguitat, passant pels drames històrics shakespearians i per les truculentes novel·les gòtiques de finals del segle XVIII. En el segle XX, en les dècades dels seixanta i els setanta, s'imposa un model historiogràfic que es basa en l'objectivisme i l'economia. Això provoca un divorci entre literatura i història.³ Les coses però canvien als vuitanta, perquè amb la mort del dictador i la recuperació de les llibertats el gran públic vol conèixer els fets del nostre passat, amb una direcció genèricament nacionalista, i la novel·la històrica es consolida al nostre país. També pels grans èxits internacionals a finals dels setanta, com són *Jo, Claudi*, de Robert Greaves, les recreacions mítiques d'*El senyor dels anells*, de Tolkien, i poc després *El nom de la rosa*, d'Umberto Eco, i *Memòries d'Adrià*, de Marguerite Yourcenar. I a finals dels noranta els grans cicles novel·lístics sobre Alexandre el Gran (trilogies de Nino Manfredi, Mary Renault i *Alexandre*, de Klaus Mann), o una de les grans novel·les del segle: *La mort de Virgili*, de Hermann Broch, d'intens lirisme i una gran càrrega simbòlica. Els novel·listes solen tenir predilecció per certes èpoques d'imponents efectes dramàtics i espectaculars. Així s'expliquen preferències per les evocacions de la cruel i fastuosa Roma imperial, del misteriós Egipte o de la pintoresca edat mitjana.

En la literatura catalana, entre 1975 i 1990 hi ha una represa del gènere. Àlex Broch⁴ parla d'un ressorgiment de la novel·la històrica en el postfranquisme, referint-se a *Cercamón*, de Ll. Racionero (premi Prudenci Bertrana 1981, ambientada a la Catalunya dels segles X al XIII), a *L'Evangelí gris*, de V. Villatoro (premi Sant Jordi 1981, que reflecteix el món jueu a la Girona del segle XIV), i a *Cap de brot*, de R. Pallicé (1982, sobre l'onze de setembre i el primer terç del segle XVIII). Per altra banda podem destacar *Crim de Germania*, de J. Lozano (1980), *La regina de la pobla de les fembres pecadrius*, de F. Cremades (1980), *Les aventures del cavaller Kosmas*, de Joan Perucho (1981), la biografia novel·lada de *Casanova*, de N. Luján (1989), les nou novel·les històriques que de 1982 a 1990 publicà Miquel Ferrà i, en una línia d'aventures, *L'illa de les tres taronges*, de Jaume Fuster (1983). Una bona mostra de la salut del gènere és la quantitat d'obres dins la modalitat juvenil,⁵ en molta part d'escriptors que provenen del camp de l'ensenyament. Com a mostra: *Un cavall contra Roma*, de J. Vallverdú, *Quim/Quima*, de M. A. Capmany, i *L'escarabat verd*, de Mercè Canela. D'una manera particular esmentarem dues novel·les en el marc de les guerres carlines del segle XIX, ambientades en molta part a Osona, però que no tractarem després perquè no estan situades en cap dels castells de la Plana: *Cor de Roure*, d'Emili Teixidor, i *Galzeran, l'heroi de la guerra negra*, de Jaume Cabré. En aquest àmbit de novel·la per a joves és destacable Oriol Vergés, que amb la col·lecció «Les Arrels» ha publicat dotze novel·les que abracen la història des del món feudal, i passant per les conquestes mediterrànies, fins al segle XVIII, i que ha seguit en part el projecte de completar-la fins al segle XX.

3. ALCOBERRO, Agustí. «Literatura i història: ¿Dos mons contraposats?». *L'illa. Revista de Lletres*, núm. 3 (tardor de 1990), p. 3-4.

4. «La narració històrica a la novel·la catalana actual». *Avui* (2 de maig de 1982).

5. BALCELLS, Jordi. «L'altra novel·la històrica, a propòsit de *La gran venjança* d'Oriol Vergés». *Avui* (15 d'agost de 1985).

A partir de 1990 i en el canvi de segle les novel·les històriques segueixen gaudint d'interès. Al nostre país sovint s'ambienten en l'època medieval. Alfred Bosch situa l'acció de *L'Atles furtiu* (premi Sant Jordi 1997) a l'època de Joan I (1387-1396), i *Àlia la sublim* (2000) parteix de Martí l'Humà, la crisi dinàstica, i arriba fins a les expedicions del Magnànim. Joaquim Borrell fabula sobre el personatge de la quarta esposa de Pere el Cerimoniós (segle XIV) en *Sibil·la, la plebea que va regnar* (2001). Albert Villaró es trasllada a l'alta edat mitjana amb *L'any dels francs* (premi N. Luján de novel·la històrica 2003), recreant l'expedició del comte Ramon Borrell, del 1010, a les terres del califat de Còrdova (també l'alemany Frank Bauer, en *El pont d'Alcàntara*, té com a protagonista el poeta andalusí Ibn Ammar). Altres escenaris són: el món jueu a la Mallorca del XVII (amb *El darrer blau* de Carme Riera) o a Besalú (*El pont dels jueus* de Martí Gironell, 2007); l'Egipte dels faraons i l'Imperi romà (*El mestre de Keops*, de 1998, i *L'anell d'Àtila*, del 2000, ambdues d'Albert Salvadó); o novel·les basades en la figura d'escriptors importants com Verdguer (en 2015, *El poeta del poble* d'A. Carranza, i I.-C. Simó ja havia editat en 1987 *El mossèn*), Ramon Llull (*L'últim hivern de Ramon Llull*, 2004, del prolífic F. Puigpelat) i Shakespeare, *La segona mort de Shakespeare* (Jordi Mata, 2000). De 2009 és una bona novel·la d'Andreu Martín: *Barcelona tràgica*. Vull destacar també *L'últim abat* (2012), de M. Gironell, ambientada a Sant Benet de Bages al segle XVI, dins la tradició de novel·les de monestirs. En el moment actual veiem dues obres que s'han convertit en autèntics *best-sellers*, essent publicades alhora en castellà i en català: *L'església del mar* (2006) d'Ildefonso Falcones, que té algunes analogies amb la popular *Els pilars de la terra* de Ken Follett, i *Victus* (2012) d'A. Sánchez Piñol.

2. De Walter Scott a les novel·les de la Renaixença

D'una manera genèrica podem dir que la novel·la històrica neix a començaments del segle XIX, en el marc del Romanticisme historicista, ben diferent a l'extrema subjectivitat i el poder sagrat de la paraula dels poetes alemanys. La primera mostra del gènere és *Los bandos de Castilla* o *El caballero del cisne* (1830), del barceloní Ramon López Soler, que és una adaptació programàtica de l'*Ivanhoe* de W. Scott. Cal tenir en compte que la primera novel·la escrita en català és *L'orfeneta de Menàrguens* d'Antoni de Bofarull, del 1862. L'evident retard venia del fet que la Renaixença representa la recuperació de la tradició literària del català, i la manca de codificació de la llengua afectava sobretot les novel·les. El pas donat per Bofarull fou seguit el 1867 per Joaquim Riera i Bertran amb *Història d'un pagès*, i altres que comentarem més endavant com *Lo coronel d'Anjou* (1872) de F. P. Briz, *Lo castell de Sabassona* (1879) de Joaquim Salarich i *Vigatans i botiflers* (1878-1879) de Maria de Bell-lloch.⁶

Amb les novel·les de W. Scott, doncs, es difongué a tot Europa una moda narrativa de gran transcendència. De la primera obra, *Waverley* (1814), els lectors n'esperaven amb ansietat l'aparició de cada nou volum, i els seus plecs, a mesura que sortien de la premsa, s'enviaven a l'estranger perquè les traduccions poguessin

6. La informació d'aquest paràgraf, més ampliada, a TAYADELLA, Antònia; CASSANY, Enric. «Els orígens de la novel·la». A: *Història de la literatura catalana*. Vol. 7. Barcelona: Ariel, 1986, p. 411-436.

sortir al mateix temps que l'original.⁷ També és indubtable que la difusió de la novel·la històrica va lligada a la configuració d'una consciència nacional. Com a casa nostra, perquè a nivell programàtic la Renaixença pretén recrear l'època gloriosa del passat medieval i posar les bases d'un nou patriotisme per al futur. *L'orfeneta de Menàrguens*, per exemple, té una missió patriòtico-reivindicativa a partir de la seua següent: «extingit el casal de Barcelona, la introducció d'una dinastia castellana, fruit del Compromís de Casp, és la causa primera de la decadència i pèrdua de la independència de Catalunya».⁸ I les primeres actuacions del nou rei, Ferran I, negant-se a pagar l'impost del vectigal de la carn, planteja el xoc de mentalitats de Castella i Catalunya. De manera semblant W. Scott narra a *Ivanhoe* el problema central de l'Anglaterra medieval, el contrast entre saxons i normands, la fidelitat a la llengua dels saxons i la preponderància de la noblesa normanda que, havent envaït el país, oprimeix el poble. G. Lukács, partint de la seva visió marxista de la història, parla del reflex de les grans revolucions de la història en la vida quotidiana del poble i apunta el gran paper, en *Ivanhoe*, de les figures secundàries, el valent saxó Cedric, els servents Gurth i Wamba, així com el llegendari heroi popular, Robin Hood; i focalitza com part de la noblesa saxona continua tenint privilegis i esperen poder pactar amb l'ala moderada de la noblesa normanda, el representant de la qual és el rei Ricard Cor de Lleó, essent aquest un punt clau, ideològic i polític, de la resistència saxona.⁹ Així mateix el conflicte entre francesos i espanyols, contraposats als austriacistes catalans, dibuixa l'esquema històric de les novel·les *Lo coronel d'Anjou* i *Vigatans i botiflers*, que tractarem més endavant.

En el segle XIX, aquesta tendència a la divulgació històrica feia que en molts casos els autors de les novel·les fossin historiadors, o activistes de recerca llegendària popular i folklòrica. Així ens trobem amb el literat que fa història o amb l'historiador que escriu literatura. Víctor Balaguer, per exemple, a banda d'escriure novel·les, encara en castellà, com *Don Juan de Serrallonga*, és autor, alhora, d'una *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Antoni de Bofarull era arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i autor d'una *Història crítica de Catalunya*. El vigatà Joaquim Salarich (1816-1884), metge i historiador de professió, havia publicat obres sobre la història de Vic com *Episcopologio Vicense*, *Vich, su historia, sus monumentos, sus hijos y sus glorias*, i diferents monografies locals; també obres de caràcter social (*La higiene del tejedor*) i de temes agrícoles. El mateix W. Scott, de jove, fou un apassionat recol·lector de llegendes orals i antigues balades, en converses amb tot tipus d'informants, desplaçant-se per les Terres Baixes del sud d'Escòcia.¹⁰ Semblantment, F. Pelai Briz, molt conegut com a folklorista, animador cultural i editor de diferents revistes (*El Calendari Català*, *Lo Gai Saber*, etc.), publicà diversos aplecs de rondalles i és autor del monumental recull *Cansons de la terra* (1866-1884), en cinc volums.¹¹

7. ENTWISTEL, W. T; GILLET, E. *Historia de la literatura inglesa*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1955, p. 155.

8. SERRA I MASSAGUÉ, Joan. «Una lectura de l'Orfaneta de Menargues o Catalunya agonisant d'Antoni de Bofarull». *Faig. Revista Literària* [Manresa], núm. 19 (1982), p. 16.

9. LUKÁCS, György. *Sociología de la literatura*. Barcelona: Península, 1966, p. 421-422.

10. ENTWISTEL; GILLET, *op. cit.*, p. 152-154.

11. TIÑENA, Jordi. «Introducció». A: BRIZ, F. P. *Lo coronel d'Anjou*. Alzira: Bromera, 1989, p. 18.

3. Castells d'Osona en la baixa edat mitjana

3.1. 'Lo castell de Sabassona' de Joaquim Salarich

La novel·la, del 1879, deu la seva vàlua al fet de ser la tercera escrita en català en el segle XIX, en els primers temptejos de recuperació de la literatura catalana. Per aquest motiu s'hi constata una certa inconsistència estructural: l'element històric hi pesa massa i resta la capacitat de construir una trama prou sòlida i imaginativa. Les notes a peu de pàgina, explicant aspectes de la vida medieval i personatges, són molt extenses. De fet l'autor no se n'amaga i per això la subtitula com a «Narració de costums de l'Edat Mitjana», i des d'aquest punt de vista atresora valors prou remarcables. La part fabuladora, per altra banda, és deutora en excés de l'*Ivanhoe* de W. Scott.

3.1.1. Trama novel·lesca i altres casals fortificats d'Osona

L'acció se situa en el segle XIV, en el regnat de Joan I «aimador de gentilesa», per tant dins el context de les revoltes camperoles. Salarich, en l'«Epíleg», fa la següent reflexió en paraules de Berta, la noia que regentarà el castell de Montsoriu (Arbúcies):

«[...] he vist que en aquells països en què estava menys fort lo règimen feudal, los senyors han abandonat ja sos castells solitaris [...], alguns castellans han sigut per sos vassalls més que senyors, tirans. Los habitants dels pobles i viles ajudats per los mateixos soberans s'han unit en gremis i comunitats. Los castells, l'un després de l'altre, s'aniran deixant; sos moradors prendran lloc en les viles i ciutats, vindrà després un incendi, una guerra o altra causa de destrucció i aquests edificis que alcen fins als núvols ses torres senyorials, aniran caient i quedaran sols les ruïnes que demostraran als veniders la grandesa de sos antics senyors. I gràcies encara que d'alguns ne queden vestigis [...]. Lo castell de Sabassona ha estat ocupat per sos propis senyors los Barons fins al començ d'aquest segle i no ha sofert per sos vassalls la menor temptativa de destrucció, com l'han soferta, i fins la destrucció total, molts dels antics castells de nostra benvolguda Catalunya.»¹²

Com veiem es tracta d'una valoració de l'autor, preocupat per la conservació del patrimoni. Però a l'inici també insinua que a partir de les revoltes s'albirava un nou sistema de producció.¹³ I al·ludeix al paper dels sobirans en la transformació. En efecte, un personatge de la novel·la és el rei Joan I, del qual es diu que inicià una política filoremença, convençut de la necessitat d'abolir els mals usos, la qual continuaren el Magnànim i Joan II, ja a finals del segle XV, per arribar a la Sentència de Guadalupe i la pacificació del camp català.¹⁴

12. SALARICH, Joaquim. *Lo castell de Sabassona*. Vic: Estampa y llibreria de R. Anglada, 1879, p. 389-390.

13. Per Charles Parain (*El feudalismo*. Madrid: Ed. Ayuso, 1972, p. 46), «El régimen feudal ha dejado de ser favorable al desarrollo de las fuerzas productivas». Però també, «las revueltas campesinas no pudieron provocar una transformación social revolucionaria o un nuevo modo de producción», referint-se a la pervivència d'estructures senyorials fins a les revolucions burgeses i el floriment del capitalisme.

14. VEGEU BATLLE, C. «La pagesia fins a la fi de la revolució dels remences». A: *Història de Catalunya*. Vol. 3. Barcelona: Edicions 62, 1988, p. 267-271.

L'argument de l'obra, com hem dit, conté pocs elements de ficció, encara que una mica rebuscats. A l'octubre de 1386 la senyora del castell de Bellver¹⁵ amenaça amb una guerra a Artal, baró de Savassona, perquè el fill d'aquest ha raptat la seva filla Elionor. Resulta que aquesta senyora era la filla del senyor de Saladeures, que en la seva joventut havia viscut un romanç amorós amb Artal, i li diu que Elionor també és filla seva. Es prepara la guerra. Els castellans vassalls, dels castells o cases fortificades de la baronia, que tenien l'obligació d'acompanyar el seu senyor en la guerra, estaven estranyats de no rebre les ordres precises.¹⁶ Tot i així arriben a Savassona per formar l'exèrcit: el castellà de Morgadès i els senyors de les masies fortificades de la Sala, de Folgueroles, d'Altarriba, Serrabou i Casadevall. S'hi afegeix el baró de Montsoriu (Arbúcies). També l'imponent exèrcit de la castellana de Bellver ja és davant el castell de Savassona:

«Està aquest situat en l'extrem d'una llarga serra que, per un capritxo de la naturalesa, forma en aquell lloc un promontori escarpat de roca viva, sobre el qual està edificat. Aquesta circumstància, unida amb lo ben defensada que estava l'entrada amb son pont llevadís i alguns merlets, feia que l'entrada fos casi impossible.»¹⁷

Però la batalla no s'acaba produint perquè tornen la noia robada i es convoca un gran torneig. Berta, la filla del baró, explica a Elionor com està molt enamorada d'un patge, en Guillemet, el qual havia deixat el castell en veure que l'esposa del baró la volia casar amb el baró de Montsoriu, home orgullós i tirànic amb els vassalls. Berta és requerida a anar a l'antic i senyorial casal de Mont-rodon per consolar Constança, que està a punt de morir per haver estat abandonada pel de Montsoriu. També hi ha un episodi de la visita d'una dama al carrer dels jueus i la placeta de l'Albergueria de Vic, per aconseguir préstecs de joies i vestits.¹⁸ Curiosament la presència de jueus encara és més accentuada en *Ivanhoe* (Scott): a banda d'atribuir-los préstecs, com armadures de cavallers, i de ser tractats malament i insultats com a jueus, també la filla és acusada de bruixeria.

En bona part de la novel·la, en diferents capítols, es detalla el torneig o pas d'armes: la preparació de la plaça o lliça, la tallada d'arbres per als entarimats, les catifes, els escuts dels nobles participants, les tendes de campanya, etc. Salarich segueix puntualment les preparacions i els diferents actes dels tornejos de les novel·les cavalleresques del segle xv i dels tractats de cavalleria, com el *Llibre de*

15. Probablement es refereix a la contrada de Sant Salvador de Bellver, dins el terme d'Orís.

16. Segons explica J. Salrach (*Història de Catalunya*. Vol. III. Barcelona: Edicions 62, 1988, p. 341 i 402-403), citant els *Usatges*, «el castlà era vassall del seu senyor, el baró del castell, i vassall del comte, que per aquest procediment aconseguia imposar la seva autoritat sobre tots els castells», així com a través del castell s'exercitaven les funcions judicials, militars o fiscals del principat feudal. D'acord amb els *Usatges* podem dividir la noblesa en els següents grups: comtes, vescomtes, barons (alguns tenien pocs castells, entre dos i cinc, però altres, com els Montcada, foren poderosíssims), castlans i cavallers (posició intermèdia entre barons i pagesos).

17. SALARICH, *op. cit.*, p. 36.

18. Irene LLOP. «Noves dades de l'activitat dels jueus de Vic al Cabrerès, 1345-1348». *Ausa* [Vic], XXVI (2013), p. 287-302, indica que des del segle XIII fins a finals del xv una comunitat jueva s'havia instal·lat a Vic, i detalla la seva activitat prestadora, essent-ne els principals deutors els pagesos i després, per aquest ordre, nobles, ciutadans de Vic, jueus, eclesiàstics, etc.

l'Orde de Cavalleria de Ramon Llull, i també l'ordenació de cavallers (acceptant els deures de la defensa del rei, els senyors i els dèbils). Presidirà els actes el rei Joan I. Primer hi ha les lluites amb els mantenidors. Al final es presenta un cavaller que demana de lluitar tapat contra el baró de Montsoriu, al qual venç, i que resulta ser en Guillemet. Després se celebren «Corts d'Amor», que castiguen les faltes d'estimació a partir d'unes normes per als enamorats. I finalment es fa un «mallus publicus» (judici per un crim comès) on s'acusa el de Montsoriu d'haver mort el seu germà en el passat. L'esquema és semblant a *Ivanhoe*: la preparació del camp, les quadrilles de cavallers i el cavaller tapat que serà Ivanhoe, el qual, com en Guillemet de Savassona, té un rival en els amors (el templer Brian). En la novel·la de Salarich, ja encarant el final, podem llegir una extensa digressió sobre les ciències mèdiques a l'època medieval, i el relat del comiat de Joan I, presenciant des del casal de Savassona, a la plaça del Mercadal de Vic, les festes del correbou.

3.1.2. El castell d'Orís

El castell d'Orís té importància a Osona, tant per la imatge alterosa dalt d'un turó encinglerat que domina tota la Plana, com pel rang del seu llinatge i el seu paper dins la Catalunya feudal, ja que en la major part de la seva història ha figurat sota el domini directe de la casa comtal de Barcelona, que l'encomanà a delegats o funcionaris comtals. Amb tot, la guàrdia i la regència del senyoriu gairebé sempre anà a càrrec de la família amb el locatiu d'Orís. Les primeres datacions el situen a inicis del segle x i en foren senyors majors des de la reina Ermessenda (esposa de Ramon Borrell) fins al bisbe de Vic o els senyors de Montcada.¹⁹ Se sap que en 1400 hi havia a París un cavaller errant català, Miquel d'Orís, esperant batalla amb un cavaller anglès.²⁰ També és conegut que en 1462 el capitost remença Verntallat va fer presoners la muller del senyor d'Orís i el seu fill, i que en 1463 els remences atacaren infructuosament el castell.

J. Salarich, en *Lo castell de Sabassona*, en diferents capítols alternats, narra uns episodis paral·lels que ocorren al castell d'Orís, que de fet constitueixen la part més novel·lística de l'obra. Durant el torneig es presenta al rei la castellana d'Orís, que explica l'intent d'assassinar el seu fill per part de la seva esposa i un jove de Vic, Roger Dosrius, amb qui mantindria relacions adúlteres. Per provar qui té raó, la senyora sol·licita un «judici de Déu».²¹ Es presenta el fill ben armat per lluitar contra algun cavaller que cregui que la noia, Alina, és innocent. Després d'esperar molt apareix un cavaller amb vestit i cavall ben negres. Però el cavall del d'Orís s'espanta i en un frenètic galop fa caure el cavaller de la sella, essent arrossegat i

19. Vegeu CATALÀ ROCA, P. (dir.). *Els castells catalans*. Vol. IV. Barcelona: Rafael Dalmau ed., 1973, p. 867-877.

20. Martí de Riquer (*Història de la literatura catalana*. Vol. II. Barcelona: Ariel, 1964, p. 580) explica que la batalla no arribà a tenir lloc, malgrat que la correspondència entre ells dos durà fins a l'any 1404.

21. Es tracta d'un tipus de judici amb una intervenció miraculosa, molt present en la tradició cavalleresca. És coneguda, per exemple, la llegenda del rei Ramon Berenguer I, que va sol amb el cavall a Alemanya per defensar la reina que ha estat acusada d'adulteri. També Tirant participa en un judici d'aquests, i el guanyador serà el qui, agafant un ferro roent, no es cremi.

ferit de mort. Per tant, Alina és innocent. A *Ivanhoe* també tenim un cavaller de negre i una noia, filla d'un jueu, acusada d'haver embruixat en un desig immoral un cavaller templer (per als templers els jueus eren enemics odiats); però quan havia de començar la lluita entre el templer i el cavaller negre, resultarà que el templer de sobte cau mort a terra. Per tant, en aquests judicis qui guanya és la justícia divina.

Tornant a la novel·la de Salarich, sabem que, abans dels fets que hem relatat, la senyora d'Orís feu casar el seu fill, Jordi, amb Alina, hereva rica de Vic, tot i sabent que la noia i Roger Dosrius estaven enamorats. Un dia en Roger havia anat al castell i la senyora el tractà molt bé: li donà pastes fetes amb mandràgora (molt afrodisíaques), de les quals també en menjà Alina. Roger, abrusat pel desig, es resisteix perquè ella està casada, però no poden evitar besar-se amb passió. Tanquen Roger, engrillonat, en un soterrani del castell. Al cap de temps, després del «judici de Déu», el descobreixen. Mossèn Eremir, canonge de Vic, amb la mort de l'hereu en el torneig, era qui regentava el castell i renuncia a l'heretat en favor de Roger i Alina. Un dia de primavera contemplen el paisatge des de la fortalesa:

«Tal era la situació d'Alina i Roger quan, situats en un dels miradors del castell d'Orís, contemplaven los camps de la rodalia coberts de verdor [...]. Quasi besant los peus del castell contemplaven lo caudalós Ter que serpentejant conduïa ses aigües murmuradores d'una part a l'altra de la Plana, per a donar moviment a alguns molins i regar alguns trossos de terreno que pagaven aquest benefici amb riques fruites i saboroses verdures.»²²

3.2. El món feudal en 'La tierra fértil' de P. Díaz-Mas

Paloma Díaz-Mas (Madrid, 1954), autora de diverses novel·les en llengua castellana i professora de literatura espanyola i sefardita a la Universitat de Vitòria, ha publicat en època recent (el 1999 a Anagrama) la novel·la històrica *La tierra fértil*. L'obra està ambientada en el segle XIII, època de Jaume I i Pere el Gran, i l'acció se situa plenament a la comarca d'Osona, i a la ciutat de Vic. Essencialment tracta dels costums de la vida dels castells, de les relacions entre les persones segons el rang i de les trifulgues bèl·liques entre senyors i dels senyors amb els vassalls pagesos; l'autora demostra un sòlid coneixement de l'època. No esmenta noms coneguts, però sí el de la ciutat de Vic, on els personatges dels castells sovint baixen per a diversos encàrrecs. Els escenaris principals són el castell del Puig i el casal de Bonastre, llocs indeterminats de la zona muntanyenca que envolta la plana de Vic pel cantó de l'est, el del Montseny i les Guillerries.²³

22. SALARICH, *op. cit.*, p. 368.

23. El nom del castell del Puig fa pensar en el castell de Bellpuig de Sant Julià de Vilatorrada. Alguns altres detalls ho fan entreveure. Vicenç Buron (*Castells romànics catalans*. Barcelona: Mancús, 1989, p. 186) esmenta entre el llinatge del castell a Bertran de Bellpuig (1184-1214), i com veurem l'antagonista d'Arnau es diu Bertran Guerau. Una altra possibilitat seria la del castell de Taradell, perquè Buron hi fa constar Timbors (esposa del Sr. de Taradell en 1180), i en la novel·la hi figura Tibors, amistançada del protagonista Arnau. Per altra banda, el personatge de l'obra Hug de Matagalls, del casal de l'Artiga, ens situa a la zona esmentada, així com algun altre detall com el fet que en època de fam cullen castanyes per fabricar el pa.

Només començar la novel·la podem observar els conflictes socials de l'època feudal: tant la jerarquia que ha d'exercir el senyor si no vol veure com els pagesos s'abandonen al pillatge i la desobediència, com els abusos arbitraris i ultratges dels mateixos senyors. Així veiem com Arnau, el protagonista, fill del senyor de Bonastre, en l'adolescència avorreix el seu pare perquè un dia el bufetejà per haver portat una noia d'un bordell de Vic al casal, i en conseqüència accentua les seves malvestats contra la comunitat pagesa, arrossegant a les malifetes el seu amic Bertran Guerau del castell del Puig:

«[...] se le cruzó en el camino una campesina joven, payesa de remensa de su padre [...]. No paró de acosarla con el caballo hasta que ella tropezó y cayó; cuando le vió caída, descabalgó e hizo de ella lo que quiso, que como él era tan fuerte y grande de cuerpo la tomó y la redujo con facilidad [...]. Y lo malo fue que Arnau de Bonastre, como siempre iba con Bertrán Guerau, llevó a su amigo a compartir con él muchas de las malvestades que hacía; y si, yendo juntos, forzaba él a una doncella, luego se la dejaba a su amigo para que hiciese lo mismo.»²⁴

La deixadesa de les seves obligacions i els abusos continuats els protagonitzarà també Bertran Guerau, molt afectat per la mort del pare, i després que Arnau de Bonastre hagi ingressat a les tropes del rei per anar a Terra Santa:

«Él pasaba el día y la noche encerrado en su cámara [...]. Éste es un yerro muy grande en un señor. El payés ha de ver a su señor y saber que recorre la tierra y manda sobre ella; porque, en ausencia del señor, creyéndose libres y solos, suelen revolverse y levantarse las gentes. Así que el que tiene un feudo debe estar en él y hacerse ver por los suyos [...]. Así que no tardó en revolverse el feudo y se alzaron algunos payeses de remensa, que tomaron un granero y lo saquearon y se llevaron el grano; y algunos de los campesinos libres dejaron de dar los censos y diezmos que debían a su señor. De manera que, cuando vino a darse cuenta, don Bertrán tenía el feudo revuelto [...]. Y, pasando de un extremo a otro, salió de su encierro y sofocó aquella rebeldía con crueldad, haciendo correr mucha sangre, y también quemó algunas casas y sembró un campo de sal como escarmiento. Los vasallos de Guerau respondieron al castigo con más rebeldía de forma que durante unos meses hubo la guerra más amarga posible que es la de un señor contra los suyos propios.»²⁵

En tornar de Palestina, Arnau s'adona que els del castell del Puig, amb Bertran al capdavant, han ocupat el feu de Bonastre. És així que l'autora relatarà amb detall aquest tipus de disputes bèl·liques entre senyors. Arnau amb l'ajut de Bernat Armengol (un cavaller molt fidel a Arnau i que ja ho havia estat al seu pare) van reclutar un petit exèrcit. No ho fan a Vic perquè si actuen en la partida dels Montcada tindran per contraris la partida del bisbe. Per a la causa de recuperar

24. BURON, *op. cit.*, p. 24-25.

25. *Ibidem*, p. 45-46. Segons Parain (*op. cit.*, p. 39-41) en el segle XIII s'han augmentat les taxes arbitràries i els mals usos sobre la massa pagesa. La crisi incipient que ja s'apunta i esclatarà en els segles XIV i XV (guerres de remença) té a veure amb el fet que la terra s'esgota, amb la fam que provoquen les collites insuficients i amb les epidèmies de la pesta.

les seves terres, compten amb el beneplàcit del comte Ramon Folc de Cardona i del rei Jaume. Amb el grup d'homes armats s'amaguen ja en el feu de Bonastre i després d'accions puntuals com cremar camps de collita, Arnau decideix segrestar Elisenda, la germana de Bertran, el qual acabarà acceptant un duel. Venç Arnau i li vol perdonar la vida, però, com que no accepta renunciar a l'heretat de Bonastre, Arnau el mata. Ramon Folc de Cardona, que hostatjava Elisenda, vol que Arnau li retorni el feu del castell del Puig, i pacten unir els dos feus casant-se. En la nit de noces ella intenta matar-lo, i en no poder es llança des de la torre del castell i mor. Amb la pacificació Arnau visita les pagesies per fer capbreu: les terres de Bonastre estan més empobrides. Després va al molí que ja havia fet construir el seu besavi: està fora d'ús perquè Bertran havia fet destruir la roda que movia la mola i Arnau no comprèn que hagués fet malbé un element tan necessari per a tots i que comportava el cobrament de tants censos.²⁶ Arnau es busca una amistançada: una filadora que es diu Tibors amb qui acaba casant-se. Esclata un altre conflicte bèl·lic: Hug de Matagalls, oncle d'Elisenda, del feu de l'Artiga, reclama que se'l reconegui com a hereu del feu de Guerau. Van produint-se hostilitats: matar un ramat de Bonastre, cremar una casa, encontres entre escamots...; també en el marc de la guerra de grans senyors contra el rei Pere, entre ells Ramon Folc de Cardona que utilitza Hug de Matagalls contra Arnau de Bonastre, fidel al rei. Es presenta al castell del Puig, amb aparença de pelegrí, un enviat del de Matagalls que intenta matar Arnau. Acaben sabent que és un jove plater de Vic, que odiava Arnau perquè de jove havia forçat la seva germana. Arnau el perdona, fa que li ensenyin l'art de la cavalleria, i Galba es va adonant de la seva magnanimitat. Vegem un fragment de la novel·la sobre un dia que surt a cavalcar, que ens orienta sobre la situació del castell i la sovintejada presència de la ciutat de Vic:

«En esto llegó a un alto desde el cual descendía el camino hacia la Plana y se veía toda su extensión, hasta perderse a lo lejos; y en medio de la Plana vio cómo, entre la niebla suave que con el calor subía de la tierra —que allí le llaman la calicha—, emergía el campanario de la iglesia de Sant Pere de Vic, que como es tan alto se divisa desde muy lejos [...]. Cuando llegó a la vila ya iba el sol bastante alto, así que entró en ella a la hora en que estaban todos los vecinos en las calles [...]. Él atravesó la villa de punta a punta, entrando por el portal que llaman de Manlleu hasta su casa, que estaba cerca de la puerta de Queralt, recorriendo las calles principales y haciéndose ver por todos vestido como caballero y montado en su buena mula.»²⁷

En una ràtzia molt violenta dels escamots en guerra Joan Galba resulta ferit. El cura don Vidal, un metge jueu, provinent del call de Girona, que atresorava gran saviesa en els remeis curatius. En la novel·la es detalla amb escreix l'estat

26. Pierre Vilar, en una ponència en un Congrés sobre el feudalisme (*El feudalismo*. Madrid: Ayuso, 1972, p. 71-73), remarca la revolució tècnica del molí d'aigua, que no depenia del pagès sinó del senyoriu, com també la importància de les roturacions de camps en les forces productives. Carme Batlle (*op. cit.*, p. 380-393) afirma que el conreu de blat era el prioritari i la gran preocupació dels camperols medievals perquè constituïa la base de l'alimentació; el forn, el molí i la ferreria eren monopolis del senyor feudal, que cobrava un tant per la seva utilització. Però a les cases aïllades era freqüent l'existència de forns més casolans en una paret.

27. BATLLE, *op. cit.*, p. 423.

de les cures medicinals de l'època. Don Vidal s'havia instal·lat al barri dels jueus de Vic i era home de confiança d'Arnau Bonastre.²⁸ Arnau i Joan Galba senten una gran atracció entre ells, que acaba portant-los a una apassionada relació amorosa. S'esdevé un cru hivern, amb poca collita, i els pagesos passen gana. Arriben a fer pa amb llegums i castanyes. A més hi ha epidèmia de pesta. Torna la guerra i Oliver, un fill que Arnau havia tingut amb Tibors, s'afegeix a la facció del de Matagalls contra el seu pare. Després d'una batalla dels dos exèrcits a camp obert, en la qual moren Galba i altres cavallers d'Arnau, es produeix un duel individual en el qual Oliver mata el pare. La novel·la acaba d'una manera premonitòria, indicant que durant més de trenta anys Oliver oprimirà la terra amb sang i llàgrimes, i també morirà en mans d'un dels seus fills, el qui més estimava.

3.3. Els castells de Gurb i Sentfores

Joaquim Salarich va publicar una novel·la breu, *Lo lliri de Vespella*, el 1876, en dues entregues a la revista *La Renaixença*.²⁹ La jove Elvira (anomenada abans, per la seva bellesa, el «lliri de Vespella»), enamorada de Ricard de Savassona, havia estat obligada a casar-se amb Arnau, el comte del castell de Sarriera (Gurb), el qual la manté tancada a la fortalesa.³⁰ Però ella ha aconseguit preparar un petit exèrcit que assaltarà el castell. La lluita és molt violenta. Els assaltants es poden emportar Elvira i en la baralla moren tant el comte, que prèviament ha calat foc al castell, com Ricard de Savassona. Guillem, germà del comte i home bondadós, torna de Nàpols on era amb l'exèrcit del rei Alfons, fet que ens situa la novel·la a mitjans del segle xv. Visita Elvira, que s'ha reclus en un convent, i aquesta l'indueix a casar-se amb Gertrudis de Mont-rodon. En la festa del monestir de Santa Margarida de Vic se celebren les núpcies i la professió d'Elvira. Hi assisteixen l'infant Pere, fill del Magnànim, i el seu germà Joan, la qual cosa ens fa veure la dada històrica que la propietat superior del castell era dels comtes de Barcelona. Els consellers de la ciutat, aprofitant l'avinentsa, poden demanar la gràcia que els concedeixin un mercat setmanal i el fet de poder comprar al comte de Foix la part dels Montcada de Vic.³¹ Elvira, des de la finestra de la cel·la, pot albirar la muntanya de Gurb amb el castell totalment aterrat, fet que concorda amb les informacions històriques, que daten la seva ruïna a mitjans del segle xv.

28. L'autora demostra coneixement sobre els jueus de Vic. Irene Llop (*op. cit.*, p. 288-289) explica com la sèrie dels *Libri Judeorum* que es conserva a l'Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic «ens permet aproximar-nos a la població jueva de Vic», i també que «els jueus més importants de l'aljama eren els fills de Vidal Jucef i Dolça, sobretot els germans Jucef i Salomó Vidal».

29. *La Renaixença*, any VI, núm. 5 i 6 (15 d'abril de 1876); núm. 7 i 8 (19 de juny de 1876). Ens basarem en l'edició de la col·lecció «La Novel·la Catalana» (Barcelona, núm. 13, 7 de juny de 1924). Dec la localització d'aquesta novel·la a Manuel Rovira.

30. Salarich l'esmenta com a castell de Sarriera, i també parla d'Arnau com a comte de Sarriera. Així en l'inici de la novel·la explica que si l'afecionat a llegendes examina el cim del turó «trobaria encara els fonaments d'un gran edifici, anomenat en l'edat mitjana Castell de Sarriera, on habitaven els comtes del mateix nom». Aquesta denominació no seria exacta, perquè A. Pladevall (*Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. 8, p. 335) indica que el llinatge Sarriera s'uní al de Gurb en 1503.

31. Salarich inclou una citació indicant que aquestes concessions figuren a l'Arxiu Municipal, en determinats llibres de pergami.

El castell de Gurb estava situat dalt d'un turó de 845 metres d'altitud que domina la Plana des de ponent, actuant com a important punt de guaita. No se'n veien senyals fins que en 1965, en una excavació, aparegué la base d'una torre circular, fragments de muralla, els inicis d'un arc i la cisterna.³² La primera notícia de l'existència del castell és del 886 i el domini eminent, com hem dit, estava en mans dels comtes de Barcelona. Fins al segle XI els vicaris comtals que el governaven eren del llinatge Gurb. A la segona meitat del XII prengueren el cognom Queralt, que eren senyors del castell de Gurb i de molts altres. Al segle XIII Berenguer de Queralt el va vendre al bisbe de Vic, però Jaume I el recuperà per al domini reial i la seva administració passà a mans del veguer d'Osona, que s'intitulava «batlle de Gurb», com podem comprovar en la narració d'uns fets verídics d'un manuscrit de finals del segle XIV, que veurem a continuació.

En efecte, com explica Lluís Orriols,³³ el batlle del castell de Gurb, Pere de Prixana, per designació de la reina Violant de Bar, senyora del castell, era l'encarregat de trobar els esposos Collell perquè el marit havia donat mort, d'una coltellada, a un mosso a qui descobrí copulant amb la seva esposa: «un hom que he trobat ab ma muler al llit que jahia ab ella sens bragues e en camisa que li n feya». Però arribaren peticions de clemència que justificaven la venjança del marit i que hagués pres la justícia de pròpia mà, i per això la reina el va absoldre. Prèviament, també pel manuscrit, sabem que Jaume Collell, per millorar l'aspecte del vi que venia, barrejava el raïm de la vinya amb un guix fi, que semblava polsim de farina, d'una guixera que hi havia prop del castell de Sentfores. Probablement d'aquí ve el nom actual de la Guixa (per referir-se a Sentfores): pels senyals de guix que els carros devien deixar, sobretot provinents de les guixeres de Santa Eulàlia de Riuprimer, en el carrer que s'anà formant a partir del segle XVIII, en el qual es construí l'església (a finals del segle XIX) que substituïa l'antiga església romànica que avui es troba en estat de ruïna.

El castell de Salliforas (Sentfores) estava situat en un turonet de 603 metres d'altitud, entre els masos del Pujolar i de can Canonge. Pràcticament no en queden vestigis, llevat d'un mur que l'any 1915 va estudiar l'arquitecte Josep M. Pericas, que llegà els seus materials a A. Pladevall.³⁴ L'origen del nom, segons Joan Coromines (*Onomasticon Cataloniae*) prové del llatí «Sali foras» (surt enfora), al·ludint a la posició avançada del lloc, com una altra torre de guaita, enfora de la serra de Gurb. Es pot documentar des del 911. El domini eminent, però sense intervenir-hi, el devien tenir els comtes de Barcelona. La família Salliforis el regentaven, ja com a castlans i a vegades com a feudataris. El 1089, per exemple, declararen que el tenien en feu pel bisbe de Vic. El domini dels Sentfores va

32. Vegeu aquesta informació i la següent, que parla del llinatge i la senyoria, a *Catalunya romànica*. Vol. II. *Osona*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986, p. 207-211.

33. ORRIOLS, Lluís. *Manuscrits del bé i del mal*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1993, p. 15-19 (Camí Ral; 3). El llibre recull setanta-set documents dels segles XIV-XVII, de diferents arxius vigatans, «acompanyant-los d'algunes pinzellades ambientadores».

34. Josep M. Pericas (1881-1966) projectava el llibre *Les fortificacions feudals d'Ausona*, que havia de recollir la història dels castells de la comarca, i per això entre 1905 i 1926 va recórrer els pobles aixecant plànols i descrivint els castells i cases fortes. L'excursió a Sentfores fou el 14 de novembre de 1915. Vegeu CATASÚS, Aleix. *Josep Maria Pericas i Morros, arquitecte noucentista*. Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2016. Les altres informacions són de *Catalunya romànica* (op. cit., p. 800-804).

passar a la família Centelles (1209-1324) i en 1362 a Bernat III de Cabrera, en plets continus amb el bisbe de Vic. El castell fou enderrocat en la guerra de remença del 1472. Un altre fet esdevingut en el terme del castell de Sentfores, recollit per la literatura, és el duel cavalleresc que hi situa el trobador Guillem de Berguedà (segle XII), en l'anomenat camp d'Albert. La poesia és un sirventès de ridiculització de l'adversari, el marquès Ponç de Mataplana, un gènere poètic que donà renom a l'autor per utilitzar un llenguatge directe i obscè. El fragment el transcrivim en català modern, a partir de l'original que era en occità antic:

Amic marquès, encara no fa gaire
vaig fer de vós una cançó molt bona
i ara en faré una altra amb el mateix aire
perquè el seny m'ho permet i a més m'ho abona;
a Sentfores va veure l'enemic
que us vaig fer passar vergonya i fatic,
quedà clar en perdre vostre elm a la plaça
que teniu tinya per omplir una bassa.

Ben just no us foto de la sella enlaire,
i tant vaig bregar amb la llança gascona
que en ajupir-vos, per algun escaire,
us veié el piú Guillem de Sabassona;
sé que els canonges i senyors de Vic
pels calçotets us tenen per pobric.
Amic Marquès, si no és demanar massa,
que tingueu gota i millor si no us passa.

Com veiem explica que li feu caure l'armadura del cap (l'elm) i que quasi el va fer caure del cavall: és així que se li va veure el piú (membre viril) i uns calçotets que permeten deduir els vicis que atribuïa al marquès, i també que patia la malaltia de la gota.

3.4. Fabulacions sobre monestirs fortificats

3.4.1. Sant Llorenç del Munt

Quan l'antic castell de Sant Llorenç el 1067 perdé la seva jurisdicció a favor del de Samedà, el van destinar a casa religiosa. En l'època de màxima esplendor (segle XIII) hi havia un prior, sis canonges i un clergue secular (de la comunitat de Sant Agustí), i deu familiars o servents. Un bon nombre de parròquies, i també masos i alous, depenien del monestir.³⁵

M. Dolors Farrés és l'autora de la novel·la *El monestir de l'amor secret* (finalista del premi Sant Jordi 2007). Coneixedora de primera mà del monestir perquè el seu pare l'adquirí i el restaurà, basteix una obra de ficció basant-se en

35. PLADEVALL, Antoni. *Osona i el Ripollès (Gran Geografia Comarcal de Catalunya)*. Vol. 1. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1981, p. 202-204.

documents històrics referits a Sant Llorenç. Es tracta d'una novel·la històrica, però amb característiques pròpies de les novel·les del nostre temps, que l'acosten més a una narració de tipus psicològic. És així que l'obra només abasta quatre anys de la vida al monestir, del 1378 al 1381, i que cada capítol respon al punt de vista d'algun dels diversos personatges. Més que una narració lineal de fets, a partir de les el·lipsis argumentals hem de recompondre la trama històrica, perquè la coneixem pel que pensa i diu cada personatge.

L'argument, o trama principal, es basa en dos personatges: els frares Galzeran de Monsingle i Berenguer de Vallclara, i la relació homoeròtica que tenen. Els punts àlgids que omplen bona part de l'obra són els dubtes o trasbalsos psicològics, sempre amb el pes ofegant de la moral per la seva condició eclesiàstica: la lluita entre l'amor contemplatiu que voldrien, i l'amor carnal al qual la força irrefrenable del desig els porta. A l'inici de la novel·la, en l'arribada del jove Berenguer, veiem una breu descripció de l'entorn del monestir:

«Més enllà dels horts i les pastures del monestir s'estén el bosc de la cara est, immens, inhòspit. La roureda centenària arriba als límits de l'estimball més pronunciat dels que circumden Sant Llorenç. L'abisme de l'est, tallat en vertical, té una alçada esgarrifosa. Els frares en diuen la Punta des de temps immemorial, perquè l'arbrada es va fent estreta i acaba en un angle rocallós, punxegut, a continuació del qual no hi ha res més que l'esbalçader. Llegües avall recomença la vegetació.»³⁶

Berenguer ingressa al monestir per fer de traductor i copista de còdexs de medicina, entre ells el *Regimen sanitatis* d'Arnau de Vilanova, que ensenya a prevenir malalties, i el *Thesaurus pauperum*, que conté les lliçons bàsiques de l'art mèdica. Treballarà a l'escriptori a les ordres de Galzeran, mestre en medicina i una eminència perquè havia conegut metges i apotecaris de gran prestigi. Per tant, com hem vist en altres novel·les històriques, el tractament de la medicina i dels remeis d'herboristeria de l'època medieval és molt freqüent. Berenguer queda captivat per la saviesa i personalitat de Galzeran, i aquest per la joventut i bellesa de Berenguer. Hi ha fets que precipiten el seu lligam, com els treballs en els dies de la pesta. Passen de les mirades i el fet de mostrar-se esquius, als besos i la relació carnal plena. També hi ha intrigues d'un clergue francès i el frare Jordi Ramilans, d'una bona família de Vic, que veu Galzeran com a rival en la successió del prior, i per això delata els amants que seran acusats de sodomia. En certa manera la novel·la mostra algunes afinitats amb *Fra Junoy o l'agonia dels sons* (1983), de Jaume Cabré, tant pel tractament psicològic i la narració des del punt de vista dels personatges, en un curt espai de temps, el del judici al frare (en aquest cas per ser més melòman de la música que no pas piadós), com per les interioritats de la vida ascètica dins els monestirs, o fins i tot per la relació amorosa de dues de les joves monges del monestir de La Ràpita.

Hi ha diferents aspectes de l'època que situen els fets de la narració en el segle XIV. Hi trobem, per exemple, una acurada especificació de les mesures a prendre

36. FARRÉS, M. D. *El monestir de l'amor secret*. Barcelona: Proa, 2008, p. 52.

davant els estralls de la pesta negra. Galzeran tenia fama d'haver preservat el feu del monestir durant la gran epidèmia de 1348, que es produí per les males collites i la fam. Però s'anaren repetint brots de la malura, com el que correspon al de 1374 (històricament datat) i contra el qual el frare no reeixí tant. La presència de la fortor de carn podrida i de les pústules en el cos dels infectats és angoixant, i Galzeran fa preparats medicinals i un oli per protegir dels mosquits, a més de mesures pràctiques, com bullir l'aigua, tallar arbres del voltant, cremar llençols, etc. La novel·la, per altra banda, també es fa ressò del paper dels monestirs en les relacions del vassallatge feudal.³⁷ És així que els masos, que han esdevingut ròncs per les epidèmies, no satisfan els drets exigits ni compleixen les obligacions amb el priorat, aportant quantitats irrisòries de blat o de farina. Però tampoc no paguen els tributs els nobles de casals fortificats, com el de Monsingle (molt proper al monestir). I s'explica com els nobles miren d'evitar la fugida de pagesos o bé augmentant la xifra del concepte de redempció, o bé donant més terres a rompre per augmentar el conreu. Un altre conflicte de l'època present en la novel·la és el Cisma d'Occident. Arriba un correu urgent del bisbe de Vic, informant que a Roma hi ha dos papes, i en una reunió posterior al bisbat no saben a quin obeir. Els dos papes estan en guerra oberta, amb tropes mercenàries, i Climent VII ha ocupat Sant Angelo, però s'haurà de refugiar a Avinyó. El prior de Sant Llorenç, com tots els clergues del regne, convocats pel rei Pere a Barcelona, prenen partit per Climent VII i no per Urbà VI.

A part de la novel·la de M. D. Farrés, el monestir de Sant Llorenç del Munt és objecte de llegendes populars, com la que aporta Xavier Roviró³⁸ i que resumim a continuació: els frares eren del mateix orde que els de Casserres, i es dedicaven gairebé en exclusiva a l'estudi, però van desaparèixer de cop i volta; les relacions entre els frares i el rei eren tenses i van decidir posar-hi remei, organitzant una festa a la qual van convidar el rei; com que no tornava, la reina feu que les tropes envoltessin el monestir per rescatar-lo i un cop en llibertat va trametre una ordre a l'alcalde de Folgueroles perquè fes desaparèixer els convents de Casserres i Sant Llorenç, però com que l'alcalde no sabia llegir la portà al prior de Sant Llorenç, el qual, amb tota la picardia li va dir que tornés l'endemà, i van aprofitar la nit per marxar tots i encara no se sap on van anar. A partir de llavors mai més no hi ha hagut frares, allí.

3.4.2. Sant Pere de Casserres

El monestir benedictí de Sant Pere de Casserres, del segle XI, té l'aspecte d'una vella fortalesa, a l'extrem d'una península, alçada per unes altes i rocoses cingleres en un meandre del riu Ter. El conjunt monumental està format per l'església, les

37. En l'època feudal l'estament d'arquebisbes i bisbes era paral·lel a l'alta noblesa i amb les mateixes atribucions sobre terres i vassalls, a diferència de canonges, abats i priors, que pertanyien a la petita noblesa. Com a estament es caracteritzà per la fidelitat a la monarquia, en part per la tendència a concedir els grans càrrecs eclesiàstics a infants de la casa reial o a fadristerns de la noblesa (vegeu BATLLE, *op. cit.*, p. 96).

38. ROVIRO, Xavier. *100 llegendes de la Plana de Vic*. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 2000, p. 26-27. La llegenda la recollí el 1988, en conversa amb M. Coromines de Roda de Ter.

restes del claustre i antigues dependències monacals.³⁹ Sembla que en el lloc que ocupa el monestir els romans hi havien tingut un castell, del qual es conserva una part de la muralla, que conqueriren els visigots i més tard els musulmans. Es tractava del «Kastrum Serras» de què parlen documents dels segles IX i X. El monestir deixà d'existir el 1573 i Felip II el regalà a la Companyia de Jesús i després fou venut a un hisendat de Roda. L'estat d'abandó va durar fins al 1994, quan s'iniciaren les obres de reconstrucció.

Sobre la fundació del monestir hi ha una llegenda molt divulgada, la del «Sant Infant», del qual es guarda el cos momificat. Antoni Pladevall l'explica així: «els vescomtes d'Osona o de Cardona, que aleshores residien prop de Rupit, tingueren un infant que va parlar miraculosament tot anunciant la seva propera mort i demanant que s'edifiqués un monestir a l'indret de la seva sepultura; mort l'infant, els pares col·locaren el seu cos sobre una mula, que es dirigí a Casserres i es deturà i morí a l'indret on s'aixeca el monestir».⁴⁰

Abans que el monestir fos restaurat, sovint ha estat involucrat en pràctiques esotèriques per part d'algunes sectes satàniques; i també, de més antic, hi ha documentades pràctiques de bruixeria en el camí d'accés. Amb aquests fets de caràcter misteriós i màgic, no és tan estrany que una novel·la com *Dimonis a la ciutat dels sants*, de Daniel Oliva, publicada el 2008, inclogui passatges que tenen relació amb les llegendes del monestir, encara que ben mirat està ambientada a Vic. Al començament de la novel·la un noi, l'Albert, és citat a la Biblioteca Episcopal de Vic per retornar un llibre sobre Sant Pere de Casserres que li havia deixat el seu amic Ignasi, a qui han assassinat els membres d'una secta maçònica de Vic. Parla amb l'arxiver de les consultes que feia l'Ignasi:

«—Consultava bibliografia de l'Edat Mitja. Estava molt interessat en la Santa Inquisició [...].

—Hi va haver sentències a Osona?

—Entre els casos més coneguts tenim el judici que va tenir lloc a Vic entre 1617 i 1627 que va condemnar a la forca per bruixeria a catorze dones de Viladrau [...]. La màgia també era una pràctica habitual a molts indrets de les Guàrdies i a Sant Pere de Casserres i els seus entorns, on habitualment s'hi feien aquelarres.

—A Sant Pere de Casserres?

—Sí. Aquell va ser un indret especialment utilitzat per a dur-hi a terme activitats relacionades amb la bruixeria. Hi ha documents que fan esment de reunions de bruixes a les palanques de Casserres, que és el pas que travessava el Ter per arribar al monestir. La memòria popular recordava focs encesos i gent que ballava al cim rocós dels penya-segats que envolten Casserres, i les llegendes que encara avui es recorden parlen de dones d'aigua i dimonis ocupant els gorgs que envolten la península on hi ha el monestir [...].

39. VEGETI ALMERICH, Lluís. *Els castells de Catalunya*. Barcelona: Millà, 1984, p. 74-75.

40. PLADEVALL, *Gran Geografia Comarcal, op. cit.*, p. 198.

—No ho sabia tot això.

—L'Ignasi també recopilava informació sobre les possibles empremtes de l'Ordre dels Templers i de l'església dels Càtars a la comarca d'Osona.»⁴¹

L'Albert i la Marta, una noia que s'hi ha afegit, van seguir un itinerari per la ciutat vella, desxifrant missatges críptics i enigmes a partir de les lletres que cada un té de cartes que l'Ignasi els havia enviat. A l'Albergueria troben sota terra una capsula amb la història dels fets dels últims càtars, narrats per l'últim descendent dels Belibasta, del segle XIII, després de la croada papal, la matança de Béziers i la defensa del castell de Montsegur. En el document explica com s'ha traslladat a Vic amb la missió de portar a Sant Pere de Casserres una part del tresor dels càtars (la relíquia del Sant Infant) que és enterrada a l'església de Santa Maria la Rodona de Vic (les altres parts del tresor, monedes i manuscrits, serien a Sant Pere de Rodes i a Montserrat). Després d'excavar trobà el cofre i, carregant-lo en un ruc, anà a Casserres, on els monjos l'esperaven per poder donar amagatall segur a la relíquia.

El noi i la noia fan altres investigacions que els han de portar a descobrir els autors de l'assassinat, però corren perill perquè més d'un cop són atacats i perseguits pels de la secta, que tenien l'Infant com a clau o amulet màgic que els facilitava l'accés al Suprem o al Diable. De fet sabien que l'Ignasi, que es considerava descendent dels Belibasta, davant la decadència i abandonó del monestir de Casserres, se l'emportà d'amagat. Però no sabien que l'enterrà al cementiri càtar del carrer de la Ramada de Vic. L'Albert i la Marta acaben infiltrant-se en un dels rituals de la secta i descobrint l'assassí.

L'obra s'inscriu en la tendència de les narracions de fantasia històrica i intriga criminal, o també en l'extensíssima tradició de novel·les sobre els templers, el catarisme, o la recerca i el misteri del Graal. Només dos exemples: poc després V. Amela publicava *L'últim dels càtars*; i a la inversa, la novel·la d'Oliva potser és deutora en excés de la cèlebre *El codi da Vinci* (2003), de Dan Brown. En efecte, en les dues obres partim d'un assassinat d'un home culte, un noi i una noia com a investigadors, missatges críptics (endevinalles i anagrames), societats secretes (el Priorat de Sió, la secta maçònica), el tresor càtar (el Graal, el Sant Infant), o el mateix títol de la novel·la d'Oliva que és semblant a *Àngels i dimonis* (2000), de Dan Brown.

4. Un relat de l'alta edat mitjana: *Lo castell de Vilatorra*

Lo castell de Vilatorra, de Joaquim Salarich, és una novel·la breu que es publicà a la revista *La Renaixença* en quatre entregues durant l'any 1874.⁴² A diferència de *Lo castell de Savassona*, del mateix autor, és una obra de ficció que conté un superior equilibri entre el que seria la part històrica i la fabulació literària. El

41. OLIVA, Daniel. *Dimonis a la ciutat dels sants*. Barcelona: Comte d'Aure, 2008, p. 48-49.

42. TAYADELLA, Antònia. «La novel·la en català de 1862 a 1882. Catàleg». *Faig. Revista Literària* [Manresa], núm. 19 (1982), p. 82, inclou *Lo castell de Vilatorra*, referint-se a l'extensió, dins el gènere de «novel·leta», a diferència de rondalles, llegendes, contes o quadres de costums, que no inclou en el llistat.

seu interès radica en l'època històrica que tracta, bastant desconeguda, i, com a curiositat actual, el plantejament de la integració musulmana en les noves terres d'adopció. Salarich situa l'acció en la segona meitat del segle VIII, segurament perquè la fortalesa és coneguda com a «castell dels moros» i existeixen llegendes orals en aquest sentit.⁴³ Però segons Pladevall⁴⁴ aquest antic casal és del segle XII: depenia del castell de Samedà (que es trobava al terme de Folgueroles) i era feudatari dels bisbes de Vic. Era conegut com a castell de Bellpuig, en referència al cognom dels antics cavallers del castell. La ruïna del casal fou ocasionada per les lluites de la guerra civil contra Joan II, vers el 1470.

4.1. Argument

La novel·la comença amb una descripció del castell: «Forman aquestes ruïnes, a més de antigues parets ja derruïdes, una alta y esbelta torre que en son costat del mitjdia presenta una obertura desigual per la qual s'entra a la mateixa [...]. Fora d'aquesta obertura no s'observa altra finestra en cap de les quatre parets que formen dita torre; solzament en sa part superior se hi veu una obertura que es la única que podria donar entrada a un poch de llum y d'ayre necessari pera la respiració dels infelissos allí tancats».⁴⁵ Dues noies parlen: Fàtima explica a Beatriu que l'anomeni amb el nom de Maria perquè ja se sent cristiana i que el seu pare ja no s'escandalitzaria. Li parla també que als 15 anys l'havien obligada a deixar el seu país per anar a Andalusia, perquè el califa de Còrdova, Abd-ar-Rahman, la volia per odalisca del seu harem, però que a causa dels seus plors convingueren esperar tres anys i mentrestant anirien a Barcelona, on el seu pare, Zatto, faria de rei. Fàtima manifesta a la seva amiga com és de desgraciada la vida de les mullers mores, amb esclavitud i sense llibertat. El pare, Zatto, és a França perquè Fàtima, per guanyar temps, li diu que es nega a ser esclava d'un poderós i que, si havia de ser així, millor ser la muller de Carlemany. En realitat estima Abenahir, que li ha promès abraçar la religió cristiana i no tenir harem. Mentrestant, no està bé al palau de Barcelona i ha vingut a aquest castell de la corona del seu pare, a Vilatorrada, on és feliç.

L'any 784 Agolant, rei del Marroc, conquereix Barcelona i se'n proclama rei. Muley-Hassem, un ferotge cabdill seu, té les tropes a la plaça de Vic, per dirigir-se al castell de Vilatorrada. La noia es pensa que és un enviat del seu pare, però li diu que és presonera de guerra i la vol fer sultana del castell (casant-se amb ella); en negar-s'hi la fa captiva. Hi va havent lluites entre faccions musulmanes, i també les tropes de Carlemany reconquereixen Barcelona i aquesta pot tornar a Zatto. Abenahir i Fàtima es volen casar. El castell serà assetjat i Muley, vençut pels cristians. Abenahir (amb el nom Olmeda) i Fàtima (Maria) són els senyors

43. Roviró (*op. cit.*, p. 25) recull una llegenda oral sobre el castell de Sant Julià que parla d'una mina que anava del castell al pla de la Quintana i quan els atacants hi van entrar van veure que els assetjats fins i tot tenien peix fresc del dia. També es refereix a la mina que anava fins a can Badosa, per la qual aquest hereu que la va construir alliberà la Fàtima, la seva enamorada, tancada en una presó molt fosca del cabdill moro del castell. Com veurem la història d'aquesta segona mina té a veure amb la novel·la de Salarich.

44. PLADEVALL, *Gran Geografia Comarcal*, *op. cit.*, p. 121-124.

45. *La Renaxensa* [Barcelona], any 4, núm. 3 (31 de gener de 1874), p. 34.

del castell. Abdelamech, seguint ordres d'Ozmen (del califat de Còrdova) feu una ràtzia a Catalunya i fins a Narbona, i les tropes es dirigiren al castell de Vilatorrada, assetjant-lo, però Fàtima ja havia marxat. El setge no es conclou perquè els assetjats utilitzaven la mina. Carlemany torna per allunyar els alarbs (l'any 794). S'esmenta finalment que el mateix any s'alliberà dels alarbs el castell de Centelles i el primogènit es casà amb Maria del Coll (filla d'Alameda-Abenahir i Maria-Fàtima).

4.2. El context històric

Un cop conquerides pels sarraïns la Tarraconense i Septimània (713-725), i després que Carles Martell els aturés a Poitiers (732), Pipí el Breu, primer rei de la dinastia carolíngia, inicia l'ocupació de les terres septimanas l'any 752. Els historiadors indiquen que el segle VIII és una època de certa confusió.⁴⁶ Al sud de la serralada pirinenca augmentaven les insubmissions dels caps musulmans i les discòrdies entre ells. Es feu difícil la consolidació d'un estat sarraï hispànic, per les guerres civils i les discòrdies entre els mateixos invasors, i per les temptatives secessionistes. Les causes les hem de buscar en la distància de la zona de l'Ebre respecte de Còrdova, les pugnes entre clans i les diferències racials entre muladites i iemenites. Ja al 730 Munussa, el valí de Tarragona, es rebel·là contra l'emir cordovès i fou derrotat per Abd-ar-Rahman mentre era camí de Poitiers. En són altres exemples: la revolta del valí de Barcelona, Sulayman (777), que a més oferí submissió a Carlemany a canvi del seu ajut; la d'Hissan (791); la del general Abd-al-Malik (793), assetjant Girona i Narbona, o la de Zado que el 797 s'apoderà de Barcelona i va acudir a Aquisgrà per veure Carlemany i acceptar la seva sobirania. Salarich recull en la novel·la aquest context històric de diferents faccions sarraïnes, encara que no amb exactitud. Seguint l'argument, per exemple, diu a l'inici que Zatto (es refereix a Zado?) fou derrocat a Barcelona per Agolant el 784 (es refereix a Sulayman?). Però hem vist que històricament Zado, que en efecte negocià amb Carlemany, fou posterior. I segurament la ràtzia d'Abdelamech de la novel·la, el 793, es refereix a Abd-al-Malik.

Lluís el Piadós reconquerí Barcelona (801) i el comte Borrell, d'Urgell i Cerdanya va rebre dels francs l'encàrrec de fortificar i repoblar Osona i altres llocs que eren terra de ningú, i s'organitzaren districtes administratius, anomenats comtats, a la Catalunya Vella. En el segle IX els comtes se serviren de la noblesa —aleshores en creació—, que com a delegats o vicaris regien els castells que s'edificaven i que representaven l'autoritat en les circumscripcions territorials menors. A part dels que guarní el comte Borrell, en època de Guifré (878), tot i que no es disposa d'inventaris o capbreus, en l'àmbit del nou comtat d'Osona, R. d'Abadal⁴⁷ cita els següents nous castells de la plana de Vic: Voltregà, Orís, Torelló, Gurb, Casserres, Savassona, Sentfores, Malla, Tona, Seva, Taradell i Centelles.

46. AVENTÍN, Mercè; SALRACH, Josep M. «El desvetllament de la Catalunya pre-feudal 759-992». A: *Història de Catalunya*. Vol. II. Barcelona: Salvat, 1978, p. 4-12.

47. ABADAL, R. d'. *Els primers comtes catalans*. Barcelona: Teide, 1958, p. 88.

5. El castell de Centelles en dues novel·les de la Guerra de Successió

Ja hem parlat de la problemàtica de la novel·la en català de la Renaixença, al segle XIX. *Lo coronel d'Anjou* (1872) de Francesc Pelai Briz i *Vigatans i botiflers* (1878-1879) de Maria de Bell-lloch són de les primeres i és un fet significatiu que ambdues ambientin bona part de l'acció en el castell de Centelles. En part és lògic perquè, com indica C. Vilà,⁴⁸ Pilar Maspons (amb el pseudònim de Maria de Bell-lloch) residia a Barcelona però estava molt vinculada al Vallès Oriental i a Bigues, on els Maspons tenien la casa pairal; i de fet, amb Pelai Briz, marit d'una seva germana, com hem dit recolliren moltes tradicions populars de la comarca. Ambdós escriptors publicaren poemes i narracions, essent premiats als Jocs Florals. Les dues novel·les que comentem estan ambientades en la Guerra de Successió, en els fets que porten al setge de Barcelona i a l'11 de setembre de 1714, a partir d'un itinerari que comença a Osona, i amb la participació d'un cabdill rebel com era en Bac de Roda. Pelai Briz també dedicà alguns poemes i l'obra de teatre *Bach de Roda* (1868) al mateix personatge. Com s'ha apuntat, a causa de la manca de tradició de la novel·la en català del XIX, i del problema de la llengua, les dues obres no són gaire reeixides. En part perquè els autors més que novel·listes eren entusiastes de la causa catalanista del moment. Jordi Tiñena, referint-se a *Lo coronel d'Anjou*, però essent aplicable igualment a *Vigatans i botiflers*, afirma que «el seu principal defecte és la seva incapacitat per fondre en un tot únic els episodis històrics de debò i la trama argumental de la novel·la [...]. És una mostra del repertori de tòpics més habituals en aquest tipus de novel·les, però explicats amb no massa traça: els misteris, els secrets, les sorpreses, l'exageració sentimental, tenen aquí un to menor».⁴⁹

La Guerra de Successió era un episodi idoni de ser tractat, per la pèrdua de les llibertats nacionals que representa, per una literatura que volia recuperar el gloriós passat medieval del país. Les dues novel·les estan ambientades en els últims anys de la guerra. Els municipis de Catalunya majoritàriament eren austriacistes, menys Cervera, Manlleu, Centelles i Berga, que eren felipistes. Els bàndols en lluita que s'esmenten en les novel·les són el dels vigatans (austriacistes) i el dels botiflers (felipistes). A un nivell popular el nom de *vigatans* provindria del fet que a la plana de Vic, el 1705, uns prohoms de la ciutat van subscriure el Pacte de Gènova, pel qual l'Aliança va fer avinents tropes i armes per a la guerra. La rebel·lió es va propagar i l'exèrcit de Felip V entrà a Catalunya el 1706, comandat pel general Tessé. Com és sabut, el 1711 l'exèrcit de Carles III, ja preveient la derrota, es va haver de replegar a Catalunya. I més després que Carles fou proclamat emperador germànic i va abandonar la causa catalana. És així que pel juliol de 1713 començà el setge de Barcelona, que després d'una heroica resistència acabà amb la derrota de l'11 de setembre de 1714.

El castell de Centelles es troba en un cim afuat de 855 metres d'altitud i conserva encara murs emmerletats, amb la porta d'entrada adovellada de la capella de Santa Maria i Sant Esteve on residí una comunitat de tipus canonical.

El castell és format per dues plantes: la baixa, on hi ha l'antiga casa senyorial i el monestir, i l'alta, dalt d'un penyal que s'aixeca al centre del recinte, on hi ha una cambra amb una volta de pedra, restes de murs i la base d'una torre. Una part d'aquestes edificacions és del segle XIII o anterior, però la major part de l'obra fou construïda entre el 1465 i el 1466. Els senyors de Centelles deixaren de residir-hi a partir del segle XVI i es traslladaren a la vila de Centelles on bastiren el seu palau. El castell, però, continuà habitat per guardians (com ja es diu en la novel·la de M. Bell-lloch).⁵⁰

La popularitat de la imatge del castell també és deguda a la seva situació visible des de la carretera de Barcelona cap a la Catalunya interior i la muntanya, i més tard al pas del ferrocarril. Per això, també, Santiago Rusiñol (1861-1931), el rellevant escriptor i pintor del Modernisme, que en la seva etapa decadentista mostra preferència per les ruïnes, pels paisatges crepusculars i pels jardins abandonats, en els primers escrits de temàtica excursionista dedicà una prosa al castell de Centelles (1882). Vegem-ne un fragment:

«Quan el viatjant que es dirigeix a Vic pel carril de Sant Joan de les Abadesses ha deixat ja enrera Aiguafreda veu un antic i ruïnós castell enlairat dalt d'espada penya, el qual més sembla niu abandonat d'aligots que habitació i fortalesa de l'edat mitjana. [...] Jo, per la meua part, us confesso que no he passat mai per davant del castell de Centelles, que en tant que el tren, marxant, el deixa veure al lluny, no tingui la vista fixa en les seves muralles, m'encanti el seu fantàstic aspecte i la imaginació se m'ennuoli d'estranyes imatges i de pensaments tristos. [...] Les seves massisses torres, en les quals nien els esparvers, s'aixequen sobre munts de ruïnes apilotades en llurs fonament [...]. Quin conjunt més descuidadament artístic. Existeixen antics castells que verament sembla que siguin fets per contemplar-los enrunats. [...] Quan d'un d'ells, ennegrit pel temps, destruït per la guerra, s'han desmoronat els sostres un dia i s'han desplomat més tard ses voltes, mireu-lo aleshores, que bonic és! Trist, abatut, sembla que porti gravats en ses pedres els fets que al passar l'han sorollat.»⁵¹

5.1. 'Lo coronel d'Anjou' de Francesc Pelai Briz

Un pastor i un foraster militar es dirigeixen al castell, on hi viu el descendent dels senyors, en Joan Carroç, la seva germana, Anna Maria, una noia molt bella, un oncle, el capellà (Mn. Marc) i un nen, en Roc, que havien afillat:

«[...] al mig s'alça el puig del castell mig partit avui en la cima per un abisme pregon, que en temps de la nostra gesta tenia enganxades les seves dues meitats per un pont romà d'un sol arc obrat a una alçària fabulosa. Passant pel pont llavors el primer que es trobava era un camí que serpejant duïa fins al peu de les torres del castell. Aqueix camí venia del poble que s'esqueia ésser més d'una

48. VILÀ, C. «Introducció». A: BELL-LLOCH, M. *Vigatans i botiflers*. Barcelona: Barcanova, 1992, p. 23.

49. TIÑENA, J. «Introducció». A: PELAI BRIZ, F. *El coronel d'Anjou*. Alzira: Bromera, 1989, p. 24.

50. La informació històrica del castell es basa en PLADEVALL, *Gran Geografia Comarcal*, op. cit., p. 82.

51. RUSIÑOL, Santiago. *Obres completes. Impressions i paisatges*. Barcelona: Selecta, 1947, p. 121 i 124. (Biblioteca Perenne)

hora lluny del puig. [...] Les muralles totes emmerletades havien pres ja el color del rovell i en molts indrets eren tan corcades que poc servei n'haurien tret els seus defensors si de n'haguessin tingut de valdre. Totes elles duien visibles mostres de bregues de diferents èpoques i civilitzacions.[...]

A cada costat del portal s'alçaven dues rabassudes torres rodones, emmerletades del cim i la una un bon xic malmesa. Dins del clos dels murs el veritable castell o palau lluïa les seves brunes parets. Mes abans d'entrar-hi parlarem de la capella, cos de casa separat on es venerava una Verge que el poble havia batejat amb el nom de Santa Maria del Castell. [...] Al seu costat el palau sobergós i negrenc s'enlairava emparant-la amb la seva ombra quan el sol venia de part ixent. Vint finestrels repartits en tres pisos i quatre plans de paret, servien per aclarir-lo de dins.»⁵²

La noia en veure el coronel es desmaia i en Joan Carroç retreu al militar unes ofenses que, feia un temps, havia fet al seu pare i a la seva germana. El coronel és tancat a la cambra de la torre. Es presenta en Bac de Roda al castell: «A la trèmola claror de la llum se li aparegué, barret en mà, cara riallera i aire reposat, un home alt, ben fet i armat de carabina i altra llei d'armes. Calça curta, mitja blava, jupa de burell i armilla de baieta vermella, vestia el nou i inesperat hoste. El seguia un gros pilot de gent també armada, vestida a l'estil de la terra.»⁵³ Explica la recent batalla contra castellans i francesos, i després demana a Joan Carroç que li entregui el capitost dels francesos (el coronel Pajot). Veuen que ja no és a la cambra de la torre. Resulta que Anna M., per l'amor que s'havien tingut feia sis anys, l'ha ajudat a amagar-se, i farà que el mossèn els casi, cosa que aquest veu bé per restaurar l'honor de la casa, ja que en realitat en Roc és fill del coronel i d'Anna.

Ens trobem ara el jove comte de Centelles al palau que té a Barcelona, en els fets de setembre de 1714. Sent una conversa al carrer. Diuen que els enemics ja han ensorrat dos panys de muralla, però que per sort hi ha els vigatans: en Bac i els fusellers de Roda. En Centelles i en Bac volen matar el coronel: l'un per l'ofensa a la seva família; l'altre perquè el coronel en un atac de les tropes felipistes, a Roda, havia matat la seva vella mare. Però seran fets presoners.

Mentrestant el castell de Centelles és atacat i cremat pels francesos, amb l'ajut de la gent del poble, perquè creien que hi havia en Bac. S'explica a la novel·la que el poble era del bàndol botifler, com Manlleu. Prèviament Anna M. i els del castell són portats al mas l'Aglà de Tagamanent. El coronel Pajot allibera els dos presoners, que s'adonen de la innocència del coronel en l'afer que tenen amb ell. Però en Bac ja havia enviat un home de confiança a Tagamanent per garantir la seva venjança: matar el nen, fill del coronel. I tot i que després ho vol fer evitar, fent que un altre missatger li digui que no ho faci, ja no hi és a temps. D'aquí el

52. Citem de l'edició PELAI BRIZ, Francesc. *Lo coronel d'Anjou*. Barcelona: Quaderns Literaris, 1935, p. 16-17. La 1a edició és PELAI BRIZ, Francesc. *Lo coronel d'Anjou*. Barcelona: Estampa de «Lo Porvenir» de la viuda Bassas, 1872. També n'hi ha una altra edició a cura de Jordi Tifena, PELAI BRIZ, Francesc. *Lo coronel d'Anjou*. Alzira: Bromera, 1989.

53. *Ibidem*. (edició de 1935), p. 41.

desconsol d'Anna i el coronel, que un cop acabada la guerra marxen al Rosselló i més endavant a la cort de Madrid. El comte de Centelles ja no visqué més al castell, que era un munt de ruïnes, i s'hostatjà al palau del poble.

5.2. 'Vigatans i botiflers' de Maria de Bell-lloch

El protagonista, el jove Guillem, fa el viatge a peu des de Vidrà fins a Barcelona, on vol anar a treballar amb un seu oncle que és coraller. Pel camí se li afegeixen tres traginers, que són botiflers o partidaris de Felip V. Passen per Montesquiu i després pel santuari dels Munts on també hi ha dues dames nobles: la Margarida i la seva neboda Carme. Com que dos dels traginers volen robar-los les joies i uns documents, en Guillem i en Carles s'escapen amb elles. Mentre són en una masia d'Orís es diu que en Bac de Roda i en Pou de Sant Martí s'han aixecat en rebel·lia contra l'ocupació. Seguint el trajecte arriben a Vic on veuen que a la Plaça fan un correbou. Un cop a Centelles van al castell on viu una dona vella que té el marit i fill a la guerra:

«Ja havien quasi pujat tota la costa i lo castell, mig arrunat, se presentava davant sos ulls amb tota sa feréstega majestat. [...] Passaren lo dia examinant l'antiga fortalesa. Entre tramuntana i ponent hi havia la porta per la que havien entrat; dessota de la porta, i com a una tercera part de la pujada, es veia lo pont que ajunta la muntanya esberlada a sa meitat, al fons de qual barranc mormolaven les cristal·lines aigües d'un torrent que emmirallava corpulents roures, salvats sols de la dretal per sa posició perillosa. En lo patí i a la dreta de la porta hi havia la capella dedicada a la Mare de Déu amb un graciós i enlairat campanar. Donant la volta i de cara a migdia, les habitacions de la Paula i una munió de sales i cambres enterament deshabitades [...]. A la part de davant hi havia les cambres anomenades del rei moro, la principal de les quals estava tancada per una massissa porta de ferro. A dintre d'ella i adossada a la paret, una escala de caragol pujava dalt d'aquella roca quadrada i de singular grandor a on hi havia la talaia. Des d'allí es veien, com petits turonets, l'altíssim Tagamanent i el castell de Tona; s'obiraven, també, molts pics del Pirineu gairebé nevats i es dominava completament tota la Plana de Vic i la major part del Vallès.»⁵⁴

S'explica com a Espanya ja dominen els felipistes i que només Catalunya, per la defensa dels seus furs i llibertats, era fidel a Carles d'Anjou. Les tropes borbòniques havien sostingut durant més de nou mesos un setge a Girona. S'assabenten però que Carles és nomenat emperador d'Àustria. Després del Tractat d'Utrecht els catalans queden abandonats a la seva sort. El general Tessé també es dirigeix a Centelles i a la Garriga, i té com a presoner en Guillem, que havia deixat les dames per portar els documents de l'abandonament de la causa per part de Carles d'Anjou als consellers de Barcelona. Guillem s'havia anat enamorant de la Carme.

54. Citem de l'edició, a cura de Carme Vilà: BELL-LLOCH, M. *Vigatans i botiflers*. Barcelona: Barcanova, 1992, p. 114 i 118. La 1a edició de *Vigatans i botiflers* es publicà per entregues a la revista *Lo Gay Saber* (Barcelona, 1878-1879). També n'hi ha una altra edició, BELL-LLOCH, M. *Vigatans i botiflers*. Barcelona: Curial, 1987.

Les dames havien deixat el castell per un camí subterrani (que de fet, segons les llegendes del castell, portava a Aiguafreda), perquè s'hi havien presentat els traginers i altres felipistes. En la trama de la novel·la ara va prenent força l'element sentimental i d'amor fulletonesc. En la mina del castell es deia que hi havia un fantasma o una ànima en pena. Ara s'explica que era cert i que es tractava de Maria, una noia de Vidrà que mentre havia visitat una seva tia que vivia a París conegué Tessé, i anà a viure amb ell a Versalles. Però Tessé, enviat a la guerra d'Espanya, s'anà distanciant d'ella, perquè s'havia captivat de la Carme i es volia casar amb ella. Maria tornà a Vidrà, vagabundejant pels boscos, i la gent li deia «l'orada», fins que un dia l'acolliren en una cambra del castell de Centelles que donava al subterrani, i com que sabia francès, i fent-se la boja, feu espionatge per a en Bac de Roda i en Pou. Més tard s'assabentà que enviaven Tessé a la plana de Vic com a cap de les tropes.

Tornant a la trama central de la novel·la, la Carme va a trobar-se amb Tessé, implorant perdó per en Guillem a qui volen executar, però li contesta que el salvarà si es casa amb ell. Tessé, mentre espera la llicència del rei per al casament, abandona un temps la cura de les tropes, fet que és aprofitat per en Bac i els fusellers per infringir una derrota a les tropes franceses. S'esdevé el setge de Barcelona i Villarroel, fent brandar el Penó de Santa Eulàlia, prepara la resistència amb l'esperança, encara, de l'ajuda dels aliats. Ramon Delpuig, coraller del barri de la Ribera, lamenta no saber res del seu nebot Guillem de Vidrà. Quan hi arriba es fa soldat i participa en la defensa del baluard del carrer de la Fusina, mirant de veure la Carme, que resideix en un palau d'aquest carrer. Però és ferit i mor. En l'epíleg l'autora informa de l'eliminació dels furs i l'aixecament de la Ciutadella. Tessé, un home ja vell i solitari, viurà a París. La Carme es fa monja a Vallbona i en Bac de Roda serà penjat a la forca.

6. Jacint Verdaguer

Acabarem aquest recull d'observacions al passat dels castells d'Osona que hem fet a través de les contalles de narradors, majoritàriament del segle XIX, amb la mirada que hi dona Verdaguer (1845-1902), perquè ens permet algunes consideracions importants sobre el sentit que poden tenir les construccions històriques dels temps pretèrits. Com bé sabem Verdaguer no posà en pràctica el gènere novel·lístic: ell era poeta abans que res; un poeta que, entre molts altres aspectes, sap donar sentit a un paisatge personal i simbòlic, el seu, el de la plana de Vic, i el del seu país, el de Catalunya. Hi ha diversos poemes emblemàtics, on amb grans síntesis panoràmiques articula una autèntica mitologia geogràfica. En «La Plana de Vic» (del llibre *Pàtria*), per exemple, poema escrit el 1875 en alta mar, enyora els camps, rius, arbres i flors de la seva terra nadiua, però també les edificacions civils i religioses:

Com deu alçar Casserres sa bizantina torre
per veure Saladeures i el vell cloquer de Vic!
Lo Ter que envers Girona marradejant s'escorre
se'n porta gaires pedres del seu mural antic?

Castells de Savassona, d'Orís i de Centelles,
gegants d'altres centúries, encara alçau lo front?
Podré tornar a veure-us, masies i capelles
d'on raja amb l'amor patri la fe com d'una font?

Sant Jordi guarda encara ses Lloses gegantines,
sepulcre de reis celtes o de llurs déus altars?
Ripoll, com altre fènix, renaix de ses ruïnes,
o l'arbre de la pàtria s'acaba d'esbrancar?

Com veiem, Casserres perd les pedres del mural i Ripoll hauria de renéixer de les seves ruïnes. Verdaguer a vegades s'havia recreat en les ruïnes, obeint en certa manera al punt de vista romàntic de com la malenconia i la tristesa porten a la preferència pels nocturns i per les ruïnes de castells i monestirs, com a símbol de la fugacitat i de la potencialitat destructora de la naturalesa. És el cas d'una prosa juvenil, «Dins un convent abandonat», segurament referida al convent de Sant Tomàs de Riudeperes, llavors abandonat, i que ell i el seu amo de can Tona haurien anat a vigilar, durant la revolució de 1868.⁵⁵

«[...] en los días de burina parlavan de venirlo a cremar. Mon amo s'ofertí a vigilarlo y jo y un mosso soliam cada nit desempenyar l'encarrech; aixis es que hi he passadas una dotzena de nits, de las millors de la vida pera mi, y de mes recorts. [...] Las xabecas cantavan pels archs trossejats de la part derruida del convent, y ls frares que s'hi quedavan, als primers días de centinella, resavan mes enlla, tal vegada per aquells que ls volian pendre lo niu y reduhirlo a cendras. Devegadas lo resplandor, vist de sobte, me semblava l de la teya flamejanta; devegadas un raig de lluna entrat per una esclotja me semblava l esperit d algun dels venerables pares que hi moren, que als cops de culadas que feyam sentir passant sobre sas tombas, s'hagues despertat y sortis a veure qui eram los hostes.»

Igualment, en el poema «L'Heura» (de *Caritat*) fa una lloança de les fulles d'heura que, «amigues fidels de les ruïnes», fan de tapís a esquerdes i àbsides trencats i donen nova vida a les tombes de les bosquíries, als alts castells i monestirs que s'ensorren.

Però Verdaguer sent nostàlgia per les construccions degudes al geni humà i veu en les ruïnes, també, el testimoni del vigor creatiu dels pobles. En conseqüència es lamenta de la seva destrucció, i per aquest motiu formava part de la campanya restauracionista d'edificis històrics i religiosos derruïts, que culminà la restauració de Ripoll, iniciada en el cèlebre acte de 1886, coincidint amb la publicació de *Canigó* i amb el fet de ser coronat amb el llorer com a poeta de Catalunya. En el poema «Los dos campanars» (l'epíleg de *Canigó*) es fa ressò de les abadies enderrocades. Ja no queden campanes, ni altars, ni claustres, ni els cants dels monjos. Només resten els campanars de Sant Martí del Canigó i de Sant Miquel de

55. Publicada a cura de J. M. de Casacuberta: VERDAGUER, J. *Escrits inèdits de Jacint Verdaguer*. Vol. I. Barcelona: Barcino, 1989, p. 267-270.

Cuixà, que l'autor, amb una solemne elegia i majestuosa personificació, fa parlar entre ells, i es planyen de la seva propera caiguda i destrucció. En realitat, però, acaba convenint que les obres dels homes desapareixen i roman la natura, que és la que defineix i conforma l'existència dels països i pobles. Verdaguer, doncs, és un veritable poeta de la terra, perquè dona veu a la natura, a les muntanyes i rius: una terra que, com a força tel·lúrica, està per sobre dels avatars de la història i de les obres dels homes. Per això *Canigó* acaba amb aquests versos: «al Canigó no el tiraran a terra, / no esbrancaran l'altívol Pirineu». Per això encara que Barcelona ja no és la gloriosa capital tindrà la mar per sempre: «La mar no te l'han presa, ni el pla, ni la muntanya / que s'alça a tes espatlles per fer-te de mantell» («Oda a Barcelona»). I, en la conclusió d'un altre diàleg d'imponent profunditat, com si fossin dos vells venerables, el Puigmal, davant la «feixuga destrat del centralisme» es planteja si minva la nissaga catalana, però el Montseny li contesta: «Què dius? [...], mai fou tan viva, / però ses mans no branden ja lo glavi / sedent de sang, ni l'homicida llança, / sinó les eines del treball feixugues, / lo timó de la nau i el de la rella» («La veu del Montseny», dins *Aires del Montseny*).